

Ali Şeriatî: Käte perýat edibersem diýýärin, ýöne ýene görýän welin, sesim gysylypdyr

Category: Edebi makalalar, Kitapcy, Nukdaýnazar, Sözler

написано kitapcy | 24 январа, 2025

Ali Şeriatî: Käte perýat edibersem diýýärin, ýöne ýene görýän welin, sesim gysylypdyr
ALI ŞERIATÎ: KÄTE PERÝAT EDIBERSEM
DIÝÝÄRIN, ÝÖNE ÝENE GÖRÝÄN WELIN, SESIM GYSYLYPDYR

Ali Şeriatî kyrk üç ýyl öň, şu gün, bolýan oteliniň myhmanhanasynda öldürildi. Onuň ölümi Eýranda rewolýusiýanyň ilkinji uçgunlarynyň biri boldy. Millionlar şa režimine garşy köçelere dökülende, köpçüligiň dilinde Şeriatiniň «Durmuş: iman we jihat» sözleri bardy.

Ali Şeriatî Maşat uniwersitetiniň pars dili we edebiýaty bölümi tapawutlanan bahalar bilen tamamlandan soň 1959-njy ýylda Ýewropa gitmek mümkinçiligini gazandy.

Durmuşynyň öwrülişik sepgitlerinden biri bolan bu tejribe pikir fantaziýasynyň kämilleşmegine uly goşant goşupdy.

Fransiýada Sorbonne uniwersitetinde Ýslam taryhy bölümüne kabul edilendigine garamazdan Parižde geçiren ýyllarynda esasy ünsüni çeken ugur sosiologiýa boldy.

Şonuň üsti bilen A.Kamýu, J.P.Sartr ýaly şahsyýetleriň

pikirlerini we hut özlerini ýakyndan tanamak mümkinçiligini tapdy.

Hususanam din sosiologiýasy boýunça pikirleriniň kämilleşmegini üpjün eden möhüm unsurlaryň başyny parižli intellektuallar bilen geçiren işleri çekýärdi.

Doktoranturany tamamlap ýurduna dolananda, Türkiýäniň serhedinde SAVAK-yn operasiýasy netijesinde tussag astyna alyndy.

Bu tussag edilme onuň ömrüniň ahyrky ýyllaryna çenli dowam etjek tussaglygyň we ýanalmalaryň başlangyjy boldy.

Aslynda Şeriati çagalygyndan bäri tussaghana girip çykypdy, emma mundan beýläk bu tussag edilme kontrrazwedkanyň gönüden-göni öz ünsündäki zatdy.

Şeriati «näme bolsa şo bolsun» edilip, türme koridorlarynda taşlanar ýaly akyldar dälidi.

Bir sorag edilmäniň netijesinde dosty Felsefi bilen bile demir gözenegiň aňyrsyna düşdi.

Felsefi Şeriati üçin özüni pida edip, ähli jogapkärçiligi öz boýnuna alypdy.

Ali Şeriati dostunyň bu pidakärliginiň garşysynda çuňňur gynanja batdy, çünki Şeriati ynanan we ugrunda göreşýän pikirleri üçin janyny gaýgyrjak adam dälidi.

Şeriati dostunuň pidakärligini özi üçin ylalaşyp bolmajak ýagdaý hökmünde görýärdi:

«Elbetde, dostumyň meniň üçin pidakärlik edendigini bilýärdim. Bar günäni boýnuna alyp, ol muny meni azatlyga çykarmak üçin edipdi. Emma onuň eden bu işine men erbet bolýardym. Muňa döz gelip biljek dälдим!»

(«Ýalňyzlyk sözleri» – «Fecr» neşirýaty)

Şeriatiniň Felsefiniň pidakärligi üçin aýdan sözleri aslynda onuň göreş formasy we syýasy pozisiýasy hakda bize möhüm ýüpuçlary berýär:

«Dostum Felsefiniň pidakärligine çydam eden on ýedi günümde ne hasratlary çekdim men! Ol-a syýasy tussag, men bolsa ýakasy gaýyşly jenaýatkärdim. Ol halkyň pidaýysy, men öz baýlygymy

goramagyň pidaýysy... Şeýlemi!

Nähili masgaraçylykly ýagdaý! Ol syýasy jenaýatkärdi we etmişi bellidi. Meni halas etjek bolup özüni öňe oklapdy. Derňewçilere meni tanamaýandygyny aýdýardy. Şeýtmek bilen syýasy tolgunşyklara gatnaşmandygymy aýtmak isleýärdi.

Emma men özümi halas etmek üçin bu peslige yrza boljakmydym? Men azatlyga çykmaly, ýöne dostumy sütemkärleriň eline bermeli, şeýlemi?

(«Ýalňyzlyk sözleri» – «Fecr» neşirýaty)

Ali Şeriatiniň ýaşan Eýrany şa režiminiň diktaturasy astyndady.

Ýapyk we ýowuz her bir režim ýaly azat pikiriň tarapyny tutýan intellektuallar ýa satyn alynýardy, ýa-da döwletiň gaty ýüzi bilen setire düzülýärdi.

Şeriatide häkimiýetiň taýagyndan öň para-peşgeş duzagy bilen ýüzbe-ýüz bolupdy. Režimiň özüni satyn almak üçin eden tekliplerini ullakan hapysalyk hasaplady we ony ret etmekden duýan buýsanjyny şeýle ýazdy:

«Maňa «Boýun sun, iki kürsüden başga islän kürsiňde otur» diýdiler. Men bolsa gidip gyzylgala harby zyndanlaryndaky hüjrelere girdim.

Belli bir wagtdan soň eli boş daşary çykdim. Bu gezek ýurduň «ýaşylgala» zyndanlaryna düşen ýaly boldum.

Bag-bakja eýe bolan beýleki dostlarym bilen özüni deňeşdirenimde, begenç, şükranalyk we şöwk derýasynda ýüzýärdim.

Ol iň uly hapalyga aslyşmadym, dünýäge bulaşmadym.»

(«Ýalňyzlyk sözleri» – «Fecr» neşirýaty)

Şeriatide režimiň özüne eden teklibine meňzeş teklipleriň egindeşlerine-de edilendigini bilýärdi. Ol puluň we wezipäniň humaryna aldananlary «olar at-abraýlaryny çörege satdylar, men suwa berdim» sözleri bilen tankyt edip, berk ýazgardy.

• Şeriatiniň düşünje dünýäsi

Ali Şeriati ýaşlyk ýyllaryndan başlap okamaga başlan Möwlananyň «Mesnewi» eseriniň düşünje dünýäsiniň astroidlerinden biridigini aýdýardy, ýöne ol aklyny we köňlünü ýerinden gozgan sowallaryň jogabyny Muhammet Ykbaldan tapjakdy.

Ykbaly musulmanlar üçin çelgi hasaplan Şeriati oňa düşünjewi manyda takyrlaşan topraklarda tebsirän ýolagçy hökmünde garaýar:

«Musulmanyň dilinden gürleýärin... Menem olardan, meniň ýaly dertlileriň dilinden seslenýärin: Ykbal bir çelgidir.

Bu gurak topraklarda, döwrümiziň joşguna we gaý-tupana gaplanan «çölünde» gözleglere ilgezik akyldar hemme düşünjä ýa-da dine ýönelýär, halas boluş ýollaryny salgy berýän hemme pikirlere seredýär, emma doýanok.

Dogry ýoly tapan we oňyn netijä baran wagt muňa garamazdan ýene ähli dertlerine çäre tapyp bilenok. Çünki meniň ýalylar asyrymyzdaky akyma bagly diňe öz ýurtlarynyň geografiki çäklerinde, öz jemgyýetlerinde, öz taryhlarynda ýaşaýarlar.

Şeýlelikde ösen tehnologiýanyň we täze ylymlaryň, diýdimzorlaryň, pitne-pisatçylygyň we Günbataryň ýalňys düşünilen siwilizasiýasynyň garşysynda durandygymy, bu çapraz frontlaryň önünde barlygymy ýok etmäge niýetlenen gaý-tupanyň garşysynda durandygymy bilmelidirin.»

(«Biz we Ykbal» – «Fecr» neşirýaty)

Şeriatiniň Muhammet Ykbaly özleşdiriş biçüwi we pozisiýalandyryşy-da üns bererliklidir.

Beýik akyldarlardan hasaplaýan Möwlanadyr Gazalynyň syýasy pozisiýasyny tankyt edýär, şeýle-de görnükli syýasy şahslardan Selaheddin Eýýubydyr Eba Yslam ýaly şahslary düşünje dünýäsine bolan aralygyny ýalňys hasaplaýar:

«Muhammet Ykbal Ymam Gazaly ýa-da Muhiddin Araby we hatda Möwlana ýaly ýalňyz we ýalňyz yrfan älemine çümüp, maddadan aňyrsyny oýlan we nebis terbiýesi bilen özüni hem-de özi ýaly birküç sany kişini ýetişdiren, daşarky dünýäden we mongollaryň ymmatyň üstündäki başyşyndan hem-de zulumyndan habarsyz ýaşan

aryf dälidir.

Eba Müslim we Selaheddîn Eýýuby ýaly yslam taryhynyň diňe uruş, göreş we gylyç adamlaryndanam dälidir.

Diňe düzediş girizme w üýtgeşme geçirme bilen meşgullanan, düşünjede öwrülişik eden we sosial gatnaşyklarda adamkärçilik terbiýesini duşmana güýç we zorluk ulanyp kabul etdirmegi ýeterlik hasaplanlar ýaly-da däl.

Hindistanly Seýit Ahmet Han ýaly yslam jemgyýeti nähili ýagdaýda-da bolsa, hatda iňlis boýunturygynyň astynda-da bolsa, onuň bileleşmeçi täsiri bilen ýa-da ylmy we ýigriminji asyryň mantykly teswirleri hem-de Kuranda çuň, pelsepewi gözlegler geçirmek bilen janlandyryp biljegine-de ynanmaýar.»
(«Biz we Ykbal» – «Fecr» neşirýaty)

Şeriatiniň pikirçe Muhammet Ykbal akyl-paýhasy, kalby we syýasaty bir ýere jemläp başaran iň gowy mysaldy.

Ykbal Hezreti Isa (a.s) ýaly kalby, Sokrat ýaly intellektual güýji we Kaýsar ýaly dolandyryş ukyplaryny bir ýere jemlän çelgidi.

• **Musulman progressiwiň kopiýa keseli**

Ali Şeriati tradision manyda şaýy terbiýesini alypdy, emma alan bilimi ony Eýranyň ýa-da şaýylygyň çäklerine daňyp goýmagy başarmandy.

Onuň göz önüne getirmesindeki progressiw düşünjesi tutuş yslam ýurtlaryny gurşap alýardy we fanatizmi ýykyp-ýumurýardy.

Şoňa görä hem progressiwiň iki esasy wezipesi bardy: ilkinji nobatda öz dar galyplaryndan çykmak we halky yzyndan äkitmek.

Munuň üçin progressiw adamyň ilki bilen-ä kopiýa bolmak (gaýtalamak) keselinden saplanmagy zerurdy:

Hut özi jemgyýeti tanamaly, gitmeli we gatlaklary yzyndan äkitmeli ýollary ýöräp aşmalydyr.

Biz soňky asyryň ikinji ýarymynda öz seljerişimizden geçirmeli progressiw synpy faktory bilen ýüzbe-ýüz bolduk. Hemme zatdan ötri bu gatlagy gowy seljerme mejburylygyny duýýarys.

Munuň bilen bir hatarda hut biziň özümüzizem şu gatlagga girýäris. Iň bolmanda özümüzizi tanap, nireden gelendigimizi,

haçan gelendigimizi, nämüçin gelendigimizi bilmek iň dogry çykalga boljakdyr.

Hakyky progressiw we progressiwiň kopiýasy aýdylanda, Ýewropadan başga (Afrika, Aziýa we Latyn Amerika ýaly) ýurtlarda progressiwleriň Ýewropadaky kopiýasy ýaly görülýär. Munuň bilen birlikde biz Aziýa, Afrika we Latyn Amerika progressiwleri Günbataryň progressiwleriniň fotokopiýasy ýalydyrys. Ne bärsi, ne aňyrsy.

Asyl nusganyň kopiýasy bolandygymyz üçin özümizi tanamagymyz, öz gowşak ýerlerimizi, güýçli taraplarymyzy seljermegimiz «original nusgany» tanap-düşündirmezden mümkin däl.»

(«Progressiw» – «Fecr» neşirýaty)

Şeriati jemgyýeti yzyndan äkidip biljek progressiwiň şirmaýy diňden çykyp, halkyň arasynda bolmalydygyny aýdýar.

Tersine bolanda ýaşap ýören jemgyýetine düşünmekden binesip galar:

«Progressiwiň bütin jemgyýeti öz peýwagtyna we öz toparynyň progressiwlerçe içerki gatnaşyklaryna görä umumlaşdyrmazlygy gerek. Bu progressiwiň ýalňyşlyklarynyň biridir.

Dini jemgyýetde ýaşaýarys, dini taryha baglylygymyz bar, dini-medeni atmosferadan dem alýarys.

Eger progressiw aň-düşünjeli we öz aň-düşünjesini ösdürmäge ýönelden jogapkärçiligini özünde duýýan topardan bolsa, bu progressiwiň hemme zatdan ötri «özi bilen jemgyýetiniň arasynda köpri» döretme düşünjesinde bolmagy gerek.

Şeýle köpri dine gollanmak, dini bilmek, dini ylmy taýdan ünsli görnüşde öwrenmek we jemgyýetimiziň ruhunyň özenini düzýän dini tanamakdan başga zat dälidir. Birinji söz şudur.

(«Ideallaryň ýeňlişi» – «İdeal Kitaplar» neşirýaty)

• **Şaýylygyň osmanly ýigrenjini ýykýar**

Ali Şeriatiniň pikir howuzynda iň köp tankyt edilmäge sebäp bolan hususlardan birem osmanly hakyndaky garaýyşlarydy.

Klassyky eýran düşünjesinde osmanla pozitiw garalmaýardy.

Şaýy fanatikleriniň osmanlyny pitnäniň gözbaşy

hasaplaýandygyna garamazdan, Ali Şeriati haçparazlaryň basybalyjylykly ýörişlerine we Günbataryň kolonializmine garşy türkmenleriň guran bu jahan imperiýasynyň yslam dünýäsine galkan bolandygyny ýazýar.

Sünni dünýäniň taryhdaky iň uly döwleti Osmanlyny goragçy refleksde ele almagy Şeriatini wagtal-wagtal öz tarapdarlarynyň arasynda-da ýalňyz galmagyna sebäp bolupdy.

Şeriatiniň pikirçe Eýrany hem öz içine almak bilen birlikde yslam dünýäsiniň uçran wagşy eskplutasiýa düzgüniniň iň uly sebäbi indi Osmanly ýaly beýik döwletiň ýoklugyndady:

«Emma biz ony ýuwtmaga süýnen we ýolunda diwar bolup duran Osmanly bilen urşan Günbataryň kolonializmidir agressiw hristianlyk bilen baha bersek, musulmanlaryň hakydalarydan häzirem çykyp ýetişmedik gol we gylyjynyň zoruny şonuň bilen görkezendiklerini, golumyzyň güýç-kuwatdan gaçmagyndan, gylyjymyzyň gynyna girmeginden we musulman häkimiýetleriň ýeňilen wagtyndan bäri taryhyň görlüp-eşdilmedik biçiminde kolonializmi wagşylarça, garakçylarça we haýynlyk hökmünde biziň boýnumyza ýüklän, diýdimzor Günbatar ulusynyň we olaryň adamçylyga sygmaýan düzgüniniň osmanlynyň zarbyndan dargandygyny, ýurdumyza garşy talaňçylyklaryň yza serpikdirilendigini, olaryň musulman gylyjynyň zarbyny osmanlynyň elinden dadandyklaryny, orta asyrlardan başlap bize garşy haçly ýörişleri gurnan başdan geçirmeçileriň yslamyň güýjünden häli-häzirlerem şu sebäpli gorkýandyklaryny we Ortaýer deňziniň, Gresiýanyň, Gündogar Ýewropanyň musulmanlaryň elinde bolandygyny göz önüne tutsak, şonda olara bolan pikirimizem üýtgär.»

(«Aly şaýysy, sefewi şaýysy – «Fecr» neşirýaty)

Şeriatiniň sözleri diňe eýran düşünjesindäki ornaşan osmanly garaýşyna gönükmeyär.

Hezreti Omar we Selaheddin Eýýuby ýaly şahslara bolan garaýşy-da tankydy häsiýetdedir, şol sanda ol sözüni sefewi şaýylygyndanam gaýgyryp duranok.

Osmanly bilen birlikde tutuş sünni dünýäsine bolan şaýy

duşmançylygyna Günbataryň galyndysy bolan kompleks hökmünde garaýar:

«Yslamy özen ýa-da kolonial garşydaşlygy nukdaýnazaryndan seretsek, hristianlygyň garşysynda musulman hökmünde şaýy, günbatarly kolonializmiň garşysynda gündogarly kolonializmiň pidasy bolan intellekt şony pikirlenen wagty jogapkärçilik üýtgeýär.

«Şu nukdaýnazardan», käşgä şaýy garşydaşy Selaheddin Eýýuby Palestinada gaýtadan orta çyksady, hapa Halid ibn Welid gylyjyny Wizantiýanyň leşgerine garşy syrsady, merdana seljuklar gan sorujy haçparazlary Ortaýer deňzine gapgarsady, sünni mezhepli osmanlylar Günbataryň kolonial güýjüni Afrikadan, Aziýadan we çäresiz galan yslam jemgyýetlerinden süpürip aýyrsady diýip arzuw ederler.

Osmanlylara garşy ýöredilýän bütin bu propogandalaryň barysy Günbataryň we hristianlygyň köne kompleksleriniň ýüze çykması, şol paralajy gylyçlardan alnan ýaralaryň netijesidir.»

(«Aly şaýysy, sefewi şaýysy» – «Fecr» neşirýaty)

Elbetde, bular ýaly batyrgaý pikirler SAVAK-yň hem, ýüzlerçe ýyllap tutuş Eýranyň düşünje sistemasyna agalyk edip gelen tradision şaýylygyň hem garşylygyna uçraýmalydy.

Şeriati SAVAK-yň («SAVAK» – перс. *سازمان اطلاعات و امنیت کشور*, аббревиатура от перс. *سازمان اطلاعات و امنیت کشور* – «*Sazman-e Ettela'at va Amniyat-e Keshvar*»/«Сазман-е Эттелаат ва Амният-е Кешвар» (Служба информации и безопасности страны) – Министерство государственной безопасности Ирана времён правления шаха Мохаммеда Реза Пехлеви (1957–1979) görkezmesi bilen uniwersitetdäki işinden kowuldy. Polisiýanyň söbügini syrdyrman yzarlap ýörendigi sebäpli hereket ediş ugry-da gysylypdy, emma hiç bir päsgelçilik onuň ýoluny baglap biljek güýje eýe dälidi.

Şeriati erkin pikir ýöretmäge ýol bermeyän ähli päsgelçiliklere garşy göreşmekden birjigem ýaýdanmady. Hatda ol bu ugurda özüni iň erkin duýan we iň ýakyn dostlary hasaplan kitaplaryny-da ýakmaga taýýardy.

Erkinlik-de bolsa, özüni körleşdirip garaýşynyň şol bir zat bolup galmagyna göwnirazy däl di:

«Kül bolan ýazgylaryma, jigerparalaryma, şygrylaryma, ruhumyň we kalbymyň parçalaryna, ýazuw stoluma, ömrüme, iş otagyma, bütün durmuşyma ýok bolup barýarka tomaşa etmekden has beter dert bolup bilermikä?

Hawa, bar, bulardan has beter dert bar: otagynda özüni ýanar oduň içinde gören, dünýäsiniň we durmuşynyň ýanyany, öýüniň kül bolanyny gören adamyň bu çekip-çydardan agyr ody hut özüniň ýakandygyny ýatlamasy iňňan agyr dertdir.»

(«Ýalňyzlyk sözleri» – «Fecr» neşirýaty)

• **Jemil Meriç: «Oglum, men Ali Şeriati bolmak islärdim»**

Jemil Meriç – türk düşünje dünýäsiniň görnükli sosiologlaryndan biri, belki-de iň beýigi.

• **Arafdaky progressiw: Jemil Meriç**

Ali Şeriati diýlende esasanam üstünde işlän meseleleri babatda ýada düşýän ilkinji kişi Jemil Meriçdir.

Şägirdi we Meriç gözlerini hemişelik ýitirende oňa köplenç kitap okap beren žurnalist-ýazyjy Ali Bulaç Şeriati bilen Meriçiň gatnaşygyna-da degip geçýär.

Üsküdar munisipialetiniň birnäçe ýyl mundan oň geçiren Ali Şeriati simpoziumynda ýatlamalaryny paýlaşan Bulaç ilkibaşda Jemil Meriçiň Ali Şeriatä pitiwa etmändigini, emma soňabaka haýran galyjylyk bilen Şeriatä ýakynlaşandygyny aýdýardy.

Şeýle-de Meriçiň oňa «Oglum, men Ali Şeriati bolmak islärdim» diýendigini aýdan Bulaç Meriçiň Şeriatiden iň uly tapawudyny yslam ylymlarynda sowadynyň pesliginde görýärdi.

Şeriati Günbatar pelsepesinden Fanon, Kamýu, Sartr bilen dostlaşjak derejede içgin bilmek bilen bir hatarda tradision yslam düşünjesine hemmetaraplaýyn aň edip bilýärdi.

Meriç öz ýurdunda bolýan çöküşligi «Her ýagtylygy ýangyndyr öýdüp söndürmäge ylgan bedibagt adamlarym: tümlüğe şeýle bir öwrenşipsiňiz welin, ýyldyzlaram sizi bimaza edýär! Aň-

düşünjäniň guduzlan iti kowalan ýaly kowalanýan bu ýurdunda añ-düşünje adamy nädip çyksyn?» diýip tankyt edýärdi.

Ýagdaý Şeriaty üçin şundan tapawutly bolmaýşy indi çykalgasyz hala dönüpdü.

Heniz ýaşdy. Eýranda galsa öldüriljegini bilýärdi. Ölümden gorkanokdy. Emma aňynda ýyldyrymlar çakýardy we gysga boljagyny ir syzan ömründe döretmek isleýärdi.

Galp pasport bilen ilki Belgiýa aşmagy başardy, ol ýerdenem Angliýa gitdi.

Şeriatiniň maksady ABŞ-na gitmekdi, emma SAVAK we iňlis kontrrazwedkasynyň bilelikde geçiren operasiýasy bilen 1977-nji ýylyň 19-njy iýunynda bolýan oteliniň otagynda öldürildi.

Ölüm jenaýaty resminamalara «ýüregagyry sebäpli» diýip ýazylanam bolsa, ne maşgalasy, ne ýakynlary Şeriatynyň öz ajalyna ölendigine hiç haçanam ynanmady.

Onuň ölümi Eýranda rewolýusiýanyň ilkinji uçgunlarynyň biri boldy. Millionlar şa režimine garşy köçelere dökülende köpçüligiň dilinde Şeriatiniň «Durmuş: iman we jihat» sözleri bardy.

Şeriatiniň pozisiýasy, ömri we ölümi eýran halkynyň hem-ä diktator režime garşy inersiyasyny ýeňmäge badalga boldy, hemem hususan-da sünni gatлага garşy köp sanly eýranlynyň ýigrenjini täzedan gözden geçirmegine sebäp boldy.

Şeriaty bütün ömrüni şu dogma-dileginde arzuwlaýşy ýaly ýaşady:

«Allahym! Maňa ýeňilenimde tijeňme, umytsyzlykda sabyr etme, ýoldaşsyz ýöreme, ýaragsyz söweşme, baýraksyz işleme, sessizlikde janyňkeşlik, dünýäsiz din, nadanlarsyz mezhep, ismsiz beýiklik, ýüzsüzlige aldyрмаýan perwaýsyzlyk, buýsançsyz çetinlik, höwessiz yşk, halk köpçüliginiň arasynda ýalňyzlyk we söýüleniň söýülendigini bilmeýän söýmek ukybyny nesip et!»

(«Dogma» – «Fecr» neşirýaty)

19.06.2020 ý.

Mehmet MAZLUM ÇELIK.

celikmehmedmazlum@gmail.com

** Şu makalada ýer alan pikirler awtoryň özüne degişlidir we Independent Türkçe saýtynyň editorial ugruny şekillendirmeyär.*

© The Independentturkish Edebi makalalar